

Investigating the Effect of Contextualism on Spatial Resilience in Tabriz Historical Bazaar with a Focus on Spatial Capabilities

Raheleh Abdollahi - Department of Architecture, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.

Islam Karami¹ - Department of Architecture, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.

Ahad Nejad Ebrahimi - Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Leila Rahimi - Assistant Professor, Faculty of Civil engineering, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

Received: 14 February 2020   Accepted: 12 July 2020

Highlights

- The favorable situation of Tabriz Historic Bazaar was revealed in terms of resilience, contextualism and spatial capabilities.
- The relationship between contextual components and spatial capabilities with spatial resilience was explored.
- The greatest effect of adaptability and climatic context on resilience of Bazaar was revealed.
- Emphasis was discovered on paying attention to both factors of contextualism and spatial capabilities in achieving resilience.

Extended abstract

Introduction

A new topic in the field of resilience, spatial resilience seeks space dynamism and vitality by preserving identity and function through focusing on particular features of space which provide an appropriate platform for possibility of vitality over time while maintaining efficiency and attendance. However, the existence of unused and abandoned spaces in cities and the importance of concern for the durability of spaces and their role in sustainability are among the leading challenges in metropolises, which seem to be modifiable and improvable due to their compatibility with the context and possession of environmental features that lead to the resilience required in addressing disorders. The purpose of the present study, designed to promote sustainability and urban identity, is to investigate the effects of contextualism and spatial capabilities on resilience in Tabriz Historic Bazaar.

Theoretical Framework:

Spatial resilience concerns the possibility of different applications, adaptations, and capabilities and even the acceptance of changes without modification of identity. Therefore, the four components of flexibility, adaptability, variability, and reactivity were evaluated in a case study as spatial capabilities affecting the survival of spaces through analysis of the key concepts in different areas of resilience studies. On the other hand, the significance of the context in the discussion of spatial resilience can be considered for assessment of the success of spaces in achievement of the resilience required by the degree of their contextualism. The four physical, historical, cultural, and climatic components were examined in the case study as important contextual components affecting the survival of spaces. In other words, the effects of contextualism and spatial capability on spatial resilience were investigated through assessment of the relevant relationships.

Methodology:

---

1 Responsible author: ArchitectLik@yahoo.com

This applied descriptive-analytical research was based on the analysis of questionnaires through a correlation strategy. The contextual variables and spatial capabilities were assessed as independent variables, and spatial resilience was examined as a dependent variable. To specify the sample size using Cochran's formula, 357 clients at Tabriz Historic Bazaar were selected to constitute the sample. For assessment of the reliability of the questionnaire, Cronbach's alpha coefficient was calculated as 0.899, which indicated the reliability of the research instrument. To analyze the data, the independent t-test was used to assess the current conditions, and correlation and regression tests were performed to examine the synchronous relationships between the variables.

Results and Discussion:

The findings of the data analysis demonstrated that Tabriz Historic Bazaar was in favorable conditions in terms of resilience, contextualism, and spatial capabilities, and there were significant relationships between space resilience and the contextual components (physical, historical, cultural, and environmental-climatic) and spatial capabilities (flexibility, adaptability, variability, and reactivity) with coefficients of 0.773 and 0.834, respectively. There was also a significant relationship between contextualism and spatial capabilities with a coefficient of 0.767. The greatest impact on the resiliency of the bazaar space was associated among the four spatial capabilities to the adaptability and reactivity of the space with beta coefficients of 0.365 and 0.351, respectively, and among the four components of contextualism to the climatic and historical contexts with beta coefficients of 0.378 and 0.212, respectively. However, the lowest score was associated with the adaptability and climatic context of the space, and the highest with its flexibility and historical context. This indicated, on the one hand, that the capability of adapting to changes and new conditions and of adopting spontaneous response strategies against changes was most effective on the continuity of the space activity. On the other hand, adaptation to climatic conditions and environmental comfort and to native species and collective memories played a major role in maintenance of the space vitality over a long period of time. Given that previous research has emphasized the high degree of resilience due to the characteristics and capabilities of the environment, the present study was focused on concern for both contextual factors and spatial capabilities that are effective in the achievement of resilience and reduction of vulnerability to change. This was considered as the innovative aspect of the research.

Furthermore, the findings indicated that all the four contextual components had the appropriate spatial characteristics required to continue the activity due to the significant relationship between contextualism and spatial capabilities. However, the cultural and climatic contexts were in favorable conditions in terms of spatial capabilities.

Conclusion:

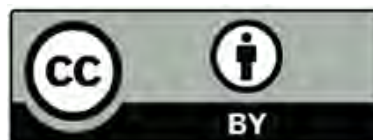
The results demonstrated that Tabriz Historic Bazaar was influenced more by spatial capabilities than by contextual components in terms of resilience. That is, contextual components must be taken into account in addition to spatial capabilities to enhance resilience. Emphasis on both features will be effective in reduction of vulnerability and enhancement of resilience, and achievement of resilience requires the alignment of space with the context, where the ability to cope with disorders is realized as the capability of the space is raised through its inherent potentials.

Keywords: Tabriz Historic Bazaar, contextualism, resilience, spatial capability.

Citation: Abdollahi, R., Karami, I., Nejad Ebrahimi, A., Rahimi, L. (2021) Investigating the Effect of Contextualism on Spatial Resilience in Tabriz Historical Bazaar with a Focus on Spatial Capabilities, *Motaleate Shahri*, 10(38), 107–120. doi: 10.34785/J011.2021.718/Jms.2021.133.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

بررسی اثر زمینه‌گرایی بر تاب‌آوری فضایی در بازار تاریخی تبریز با تمرکز بر قابلیت‌های فضایی^۱

راحله عبدالهی - دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.
اسلام کریمی^۲ - استادیار، گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.
احد نژاد ابراهیمی - دانشیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
لیلا رحیمی - استادیار، گروه معماری، دانشکده عمران، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تاریخ دریافت: ۲۵ بهمن ۱۳۹۸ تاریخ پذیرش: ۲۲ تیر ۱۳۹۹

چکیده

عدم تاب‌آوری برخی از فضاها، معاصر و رهاسازی در برابر تحولات به‌عنوان معضل جدی در ساختار شهرهای معاصر مطرح است که تبعات فراوانی را در عرصه حیات شهرها به دنبال داشته است. به نظر می‌رسد عمر کوتاه فضاها به واسطه همخوانی با زمینه و برخورداری از ویژگی‌های محیطی قابل اصلاح و بهبود باشد تا در برخورد با اختلالات، تاب‌آوری لازم را در پی داشته باشند. از این رو هدف تحقیق حاضر که به منظور ارتقای پایداری و هویت شهری انجام یافته، بررسی تأثیر مؤلفه‌های زمینه‌ای و قابلیت‌های فضایی بر تاب‌آوری فضایی بازار تاریخی تبریز است. مطالعه حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و به لحاظ ماهیت از نوع توصیفی-تحلیلی مبتنی بر تحلیل پرسشنامه‌ها به روش همبستگی است. در این مطالعه متغیرهای زمینه‌ای و قابلیت‌های فضایی به‌عنوان متغیرهای مستقل و متغیرهای تاب‌آوری به‌عنوان متغیرهای وابسته مورد سنجش قرار گرفت. با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۵۷ نفر از مراجعان بازار تاریخی تبریز به‌عنوان نمونه آماری انتخاب و ضریب آلفای کرونباخ برای سئوال‌های پرسشنامه ۰/۸۹۹ محاسبه شد که بیانگر پایایی مناسب ابزار تحقیق است. برای تحلیل داده‌ها و سنجش وضعیت موجود از آزمون t مستقل و برای بررسی روابط همزمانی و میزان اثرگذاری میان متغیرها از آزمون همبستگی رگرسیون استفاده شده است. یافته‌های تحقیق نشان داد، رابطه معنی‌داری بین مؤلفه‌های زمینه‌ای (کالبدی، تاریخی، فرهنگی و اقلیمی-محیطی) و قابلیت‌های فضایی (انعطاف‌پذیری، تطبیق‌پذیری، تغییرپذیری و واکنش‌پذیری) با تاب‌آوری فضایی برقرار است و بیشترین اثرگذاری به‌ترتیب مربوط به قابلیت‌های تطبیق‌پذیری و واکنش‌پذیری و سپس مؤلفه‌های اقلیمی و تاریخی زمینه‌ای است؛ در حالی که قابلیت تطبیق‌پذیری و زمینه اقلیمی دارای کمترین امتیاز هستند. همچنین یافته‌ها حاکی از آن است که زمینه فرهنگی و اقلیمی از نظر میزان برخورداری از قابلیت‌های فضایی در وضعیت مطلوبی قرار دارند. در نتیجه بازار تاریخی تبریز از لحاظ تاب‌آوری بیشتر تحت تأثیر قابلیت‌های فضایی و سپس مؤلفه‌های زمینه‌ای قرار دارد؛ یعنی علاوه بر توانایی‌های فضایی باید به مؤلفه‌های زمینه‌ای نیز توجه گردد. تأکید توأم به هر دو ویژگی در کاهش آسیب‌پذیری و افزایش تاب‌آوری مؤثر واقع خواهد شد و رسیدن به تاب‌آوری مستلزم همخوانی فضا با زمینه است که توانایی مقابله فضا با اختلالات، با ارتقای قابلیت‌های فضایی از طریق پتانسیل ذاتی زمینه تحقق می‌یابد.

واژگان کلیدی: بازار تاریخی تبریز، زمینه‌گرایی، تاب‌آوری، قابلیت فضایی.

نکات برجسته

- وضعیت مطلوب بازار تاریخی تبریز از لحاظ تاب‌آوری، زمینه‌گرایی و قابلیت‌های فضایی آشکار شد.
- رابطه میان مؤلفه‌های زمینه‌ای و قابلیت‌های فضایی با تاب‌آوری فضایی کشف شد.
- بیشترین میزان اثرگذاری قابلیت تطبیق‌پذیری و زمینه اقلیمی بر تاب‌آوری بازار کشف شد.
- تأکید بر توجه توأم به هر دو عامل زمینه‌گرایی و قابلیت‌های فضایی در نیل به تاب‌آوری آشکار شد.

۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری معماری با عنوان «ارزیابی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی مؤثر بر تاب‌آوری بازار تاریخی تبریز» است که به وسیله نویسنده نخست و با راهنمایی نویسنده دوم و سوم و مشاوره نویسنده چهارم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل انجام شده است..

۲ نویسنده مسئول مقاله: Architect_lik@yahoo.com

۱. مقدمه

مطالعات کمی صورت گرفته که می‌توان به این موارد اشاره نمود: اوزودورو و همکاران در بررسی تأثیر مراکز خرید بر تاب‌آوری خیابان‌های تجاری به این نتیجه رسیدند که علی‌رغم افزایش رقابت بین انواع فضاهای خرده‌فروشی، تمامی مصرف‌کنندگان در آنکارا هم مراکز خرید و هم خیابان‌های تجاری را مورد استفاده قرار دادند و این امر باعث کاهش زیست‌پذیری هیچ یک از آنها نشده و ارائه خدمات متنوع علاوه بر تنوع و کیفیت عرضه، ویژگی مهمی برای سطح تاب‌آوری است (Ozuduru et al., 2014:145). کارهلم و همکاران در بررسی وابستگی متقابل سه نوع مختلف فضاهای خرده‌فروشی با توسعه مفهوم تاب‌آوری فضایی نشان دادند، مناطق مختلف خرده‌فروشی به طور مستقل به دنبال منطق کسب‌وکار خود هستند و تاب‌آوری فضایی به واسطه راهبردهایی به‌سوی سیالیت به دست آمده است (Kärholm et al., 2014:121). کاپین‌هو نیز در تحقیقی با عنوان مشتریان و ارزیابی تاب‌آوری سیستم‌های خرده‌فروشی از تئوری فرهنگ مشتری استفاده کرده و نشان داد، در سطح نامحسوسی، سمبل‌ها و نشانه‌های تفسیر شده به وسیله مشتریان بخش‌های اختصاصی خرید را تحت تأثیر قرار می‌دهد و مشتریان با در نظرگیری ابعاد سمبلیک مناظر خرید، احتمالاً در کاهش آسیب‌پذیری و ارتقای تاب‌آوری نقش مؤثری داشته باشند (Cachinho, 2014:143). همچنین پروژه REPLACIS به وسیله محققان دانشگاه‌های کشورهای پرتغال، فرانسه، سوئد و ترکیه انجام گرفته که به بررسی تاب‌آوری سیستم‌های خرده‌فروشی در مناطق شهری و همچنین شیوه‌هایی که سیستم‌های خرده‌فروشی به پایداری و تاب‌آوری شهری کمک می‌کند، متمرکز شده است. در این مطالعات، محققان به ویژگی‌های فیزیکی و اجتماعی فضاهای شهری پرداختند و مکان‌های خرده‌فروشی و ویژگی‌های فیزیکی آنها از لحاظ قابلیت دسترسی، حفاظت ساختمان، کاربری زمین و کیفیت محیطی فضاهای عمومی مورد تأکید قرار گرفت (Barata-Salgueiro and Erkip, 2014:109). شیرانی و همکاران در بررسی تاب‌آوری فضایی بازار قیصریه اصفهان، دو بعد کالبدی و اجتماعی بازار را مدنظر قرار دادند و عوامل مؤثر بر تاب‌آوری را از بعد کالبدی، ساخت انعطاف‌پذیر و مستحکم بازار به‌همراه مرمت مستمر که از طریق نسبت مطلوب توده و فضا، مدول‌سازی، استفاده از مصالح بومی و فرم متناسب با کاربری حاصل شده، شناسایی کردند و از بعد اجتماعی، وجود کاربری‌های متنوع، هویت، آسایش محیطی و عوامل زیبایی‌شناختی، دسترسی و حرکت آسان و سرانجام تعلق خاطر به مکان را مؤثر دانستند (Shirani et al., 2017:49). سینگلتن و همکاران در بررسی اثر خریدهای اینترنتی نشان دادند، مراکز خرده‌فروشی جذاب و بزرگ مقیاس مانند هسته‌های مرکزی کلانشهرها به‌همراه مراکز کوچک تخصصی که الزامات خرید را تسهیل می‌کنند، در برابر رشد روزافزون فروش‌های اینترنتی تاب‌آور هستند و مراکز فرعی با اندازه متوسط به‌عنوان آسیب‌پذیرترین مکان‌ها شناخته شده‌اند که عدم تنوع و عدم بیکربندی مناسب فضا برای سیستم خرده‌فروشی معاصر، به‌عنوان برجسته‌ترین عوامل ایجاد آسیب مطرح هستند (Singleton et al., 2016:13). راثو و سامرز در مطالعه نحوه مقابله دو شهر ادمنتون و پرتلند با موج نوآوری‌ها در قالب خرده‌فروشی‌ها بعد از جنگ جهانی دوم، از تئوری تاب‌آوری مراکز خرده‌فروشی استفاده کردند. این مطالعه نشان داد، مناطق

مفهوم تاب‌آوری به‌عنوان اصطلاحی توصیفی به وسیله هولینگ در سال ۱۹۷۳ معرفی شد (Holling, 1973:17). هولینگ بین دیدگاه مهندسی و اکولوژیکی نسبت به تاب‌آوری تمایز قائل است (ibid). این دو دیدگاه با رویکرد تعادل‌گرا، سیستم‌های تاب‌آور را اکثراً در برابر سوانح طبیعی بررسی می‌کند. در حالی که در مقابل این دو دیدگاه، دیدگاه تطبیق‌پذیری با رویکرد تکامل‌گرا، Barata-Salgueiro & Erkip^۲ (2014:108; Dolega & Celińska-Janowicz, 2015:13; Ozuduru et al., 2014:146; Singleton et al., 2016:6) در برابر اختلالات آهسته و غیرطبیعی به موضوع تاب‌آوری می‌پردازد که به تازگی مطرح شده و با وجود پیشرفت‌های مهم در سال‌های اخیر در زمینه تاب‌آوری تطبیق‌پذیر درباره عواملی که ظرفیت تطبیق‌پذیری یک سیستم را تعریف می‌کند، هیچ توافقی وجود ندارد و شواهد تجربی نیز کم است (Dolega & Celińska-Janowicz, 2015:9)؛ بنابراین نیاز به بررسی و تأمل دارد. تحقیقات موجود نشان داده، بین تاب‌آوری فضایی و هویت سیستم شهری ارتباط نزدیکی وجود دارد (Erkip et al., 2014:113) و تاب‌آوری فضاهای خرده‌فروشی به زیست‌پذیری و پایداری اجتماعی منجر می‌گردند (Rao and Summers 2016:96). بنابراین اهتمام به این گونه فضاها و بررسی علل تاب‌آوری و تداوم حیات آنها امری ضروری است. علاوه بر این در جوامع عصر حاضر، عمر کوتاه اکثر ساخت‌وسازهای جدید در برابر بحران‌ها و وجود فضاهای متروک و بدون کاربر در سطح شهرها یکی از معضلاتی است که به نظر می‌رسد ناشی از نادیده گرفتن زمینه و بستر در فرایند طراحی است، به صورتی که حیات شهرها نیز به دنبال آن دچار بحران شده و با توجه به تغییرات و دگرگونی‌های وسیع در تداوم حیات برخی فضاهای معاصر و آسیب‌پذیری آنها و الزام در خلق فضاهای تاب‌آور اهمیت انجام پژوهش را بیش از پیش مهم جلوه می‌نماید. در این راستا مطالعه حاضر با این پیش‌فرض که زمینه‌گرایی فضا تأثیر معنی‌داری بر تاب‌آوری فضایی دارد، سعی بر پرداختن به موضوع پژوهش با رویکرد زمینه‌گرایی دارد که به منظور آزمون فرضیه، بازار تاریخی تبریز در بافت مرکزی شهر به‌عنوان نمود فضایی که حیات و پویایی نسل‌ها در آن تداوم دارد و به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین فضاهای تأثیرگذار بر پویایی و هویت شهری که در طی دوره‌های مختلف، با توجه به نیازها و نگرش‌های زمانه توانسته با استفاده از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های خاص فضایی با تغییرات و تحولات انطباق یابد، برای سنجش انتخاب گردید. براین مبنای پژوهش در پی پاسخگویی به این سئوالات است: بازار تاریخی تبریز با توجه به‌گونه‌های مختلف تاریخی-کالبدی از لحاظ مؤلفه‌های زمینه‌ای، ویژگی‌های فضایی و تاب‌آوری در چه شرایطی قرار دارد؟ چه رابطه‌ای میان مؤلفه‌های زمینه‌ای، قابلیت‌های فضایی و تاب‌آوری فضایی حاکم است؟ و در نهایت میزان تأثیرگذاری متغیرها بر تاب‌آوری فضایی بازار تاریخی تبریز چقدر است؟

۲. چارچوب نظری

درخصوص موضوع تاب‌آوری فضاها به ویژه در مراکز خرده‌فروشی

- 1 Equilibrant approach
- 2 Evolutionary approach

هستند) (Kärrholm et al., 2014:128). در همین راستا کارهلم و همکاران مفهوم فضای تاب‌آور یا شهر پایدار را در بر دارنده تشابه‌هایی با مفهوم معماری انعطاف‌پذیر عنوان کردند. مفهوم انعطاف‌پذیری به وسیله هرترزبرگر^۲ با واژه چندظرفیتی^۳ به‌روزرسانی شده و این مفهوم چندظرفیتی خیلی مشابه تاب‌آوری فضایی است. پس فضای تاب‌آور یا چندظرفیتی می‌تواند از لحاظ سیالیت یا به‌طور مشخص‌تر، از لحاظ توپولوژی سیال^۴ توصیف شود (Ibid:122).

فیندلی و اسپارکس ظرفیت تغییر را به‌عنوان یکی از ابعاد کلیدی بخش خرده‌فروشی سالم برشمردند (Findlay & Sparks, 2009:35) که به نظر کامینگ و کولیر سیستم‌های پیچیده علاوه بر این که پویا هستند، ممکن است سطح بالایی از تغییرپذیری را در فضا و زمان نشان دهند (Cumming & Collier, 2005:1). البته توجه به این نکته ضروری است که تاب‌آوری فضایی با توجه به ایده تغییرپذیری^۵ فضایی الگوها و فرایندها که هم اثر می‌گذارد و هم تحت تأثیر تاب‌آوری سیستم‌های محلی است، بر اهمیت زمینه، ارتباط و موقعیت در تاب‌آوری متمرکز است (Cumming, 2011b:899). همچنین تغییرپذیری مربوط به توانایی‌های افراد برای تغییر ساختارها و سیستم‌های وسیع‌تر است (Bernier & Meinzen-Dick, 2014:6). در سیستم‌های اجتماعی مردم مزایای زیادی از تعلق به شبکه‌های اجتماعی کسب می‌کنند، این مزایا به‌طور جمعی سرمایه اجتماعی هستند و روابط اجتماعی بین کاربران در یک شبکه می‌تواند تاب‌آوری فضایی را تحت تأثیر قرار دهد (Cumming, 2011a:90). تعهدات، همبستگی و ارتباطات سه‌گونه سرمایه اجتماعی هستند. البته در این میان باید به نقش مهمی که سرمایه اجتماعی در ساختن، حفظ و تقویت ظرفیت تغییرپذیری و دیگر ظرفیت‌های تطبیق‌پذیری و مقاومت ایفا می‌کند (Bernier & Meinzen-Dick, 2014:6) توجه داشت. با جمع‌بندی نظریات پژوهشگران، مؤلفه‌ها و ریزمؤلفه‌های فضای تاب‌آور در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

همچنین گفتنی است، ویژگی‌های انعطاف‌پذیری و تغییرپذیری از بعد فضایی تاب‌آوری برای ارتقای تاب‌آوری تعریف شده که ریزمؤلفه‌های آنها در ادامه مشخص گردیده است.

۲.۱.۲. تاب‌آوری از دیدگاه تطبیق‌پذیری

ریگلی و دولگا در بررسی عملکرد مراکز شهر بریتانیا و تطبیق‌پذیری آنها به شوک‌های بحران اقتصادی این مفهوم که مراکز خرده‌فروشی می‌توانند به بیکربندی قبلی خود بازگردند، رد کرده و مفهوم تاب‌آوری تطبیق‌پذیر را توسعه دادند (Wrigley & Dolega, 2011:2337-2339). چرخه تطبیق‌پذیری در زمینه مراکز خرده‌فروشی به وسیله دلگا و سلینسکاژ-آنوویتز مطابق تصویر شماره ۱ ارائه شده است. از این رو مراکز خرده‌فروشی به‌عنوان سیستم‌های اقتصادی پویا و پیچیده‌ای که به‌طور مداوم در حال رشد هستند، می‌توانند مشاهده شوند که خودسازماندهی^۶ را با رشد تطبیق‌پذیری نسبت به تغییرات محیط

خرده‌فروشی نه تنها تقاضای کالاها و خدمات مختلف را تأمین می‌کنند، بلکه تاب‌آوری این مناطق همچنین به حفظ عملکردهای عمومی و پایداری اجتماعی منجر می‌شود. این بررسی سیستم‌های پیچیده را تاب‌آور شناسایی کرد و نشان داد، مراکز خرده‌فروشی شهر پرتلند با استفاده از مدیریت انطباقی برای مقابله با تغییرات بازار، به‌طور گسترده‌ای عملکرد خرده‌فروشی و عمومی خود را در منطقه حفظ کرده و به سیستم چندمرکزی، پیچیده، قابل تطبیق و تاب‌آور منجر شده است. در حالی که سیستم خرده‌فروشی شهر ادمنتون در اثر برنامه‌ریزی سخت‌گیرانه، بخش عمده‌ای از عملکرد عمومی خود را از دست داده و سیستم ساده، متمرکز و مستعد فروپاشی را به وجود آورده است (Rao and Summers 2016:103-104). گیمارس با تجزیه و تحلیل راهبردهای تاب‌آوری به کار برده شده، در سه مرکز خرید قدیمی در شهر لیسبون پرتغال برای غلبه بر روند نزولی، دو دسته راهبرد را شناسایی کرد. راهبردهای منظم که عمدتاً به اقدامات و مداخلاتی با عمق کم اشاره دارد، مانند ساختار مدیریتی هدفمند به‌منظور ایجاد سرعت و سهولت در خرید، جذب برندهای خاص و سرمایه‌گذاران خارجی و تغییر در ترکیب مستأجران که با هدف حفظ حضورپذیری و زیست‌پذیری مکان‌های خرده‌فروشی انجام می‌شود و راهبردهایی که به ندرت و در برخی مواقع با هدف تغییر ویژگی‌های خاص مرکز خرید انجام می‌شود، مانند بازسازی کالبدی، برقراری دسترسی به پارکینگ، جایگزینی کاربری قدیمی و بدون جذابیت با کاربری جدید، نوع مالکیت (اختصاص به یک شرکت) و گسترش فودکورت‌ها به اقدامات و مداخلات عمیق اشاره دارد (Guimarães, 2018:168-169).

۲.۱. مباحث تاب‌آوری

۲.۱.۱. فضای تاب‌آور

تاب‌آوری فضایی نخستین بار به‌عنوان ظرفیت پویا برای مقابله با اختلالات و اجتناب از قلمروها مورد استفاده قرار گرفت (Nyström & Folke, 2001:406). بعد فضایی تاب‌آوری به‌عنوان تعامل در مقیاس‌های مختلف، بین خواص فضایی سیستم و اجزای مختلف سازنده سیستم بررسی می‌شود که معمولاً در تعاریف تاب‌آوری نیز گنجانده شده (Cumming, 2011b:902) و به موضوع تداوم حیات فضاها با حفظ هویت می‌پردازد (Shirani et al., 2017:50) که بیانگر احتمال استفاده‌های متفاوت، قابلیت‌ها، تطبیق‌ها و پذیرفتن تغییرات بدون تغییر هویت است (Kärrholm et al., 2014:122). به عبارتی تاب‌آوری فضایی به‌عنوان توانایی سیستم برای حفظ هویتش است (Cumming, 2011b:902). درکل فضاهای تاب‌آور با حفظ و تداوم اجزا و روابط اساسی در طول زمان مساوی پنداشته شده‌اند (Speranza et al., 2014:110). در رابطه با تاب‌آوری مراکز خرید، سیستم خرید و فروش نه تنها باید به نیازها، خواسته‌ها و تمایلات استفاده‌کنندگان، سرمایه‌گذاران و مصرف‌کنندگان مختلف به صورت پایدار پاسخ دهد بلکه باید بخشی از یک فضای تاب‌آور نیز باشد (Kärrholm et al., 2014:122; Rao & Summers, 2016:98). البته مفهوم اساسی دیگر برای فضاهای خرید تاب‌آور باید تعادل در تنوع خرده‌فروشی‌ها و دیگر فعالیت‌ها باشد (درعین حال که در عملکرد اصلی خود فعال

2 Hertzberger

3 Polyvalence

4 Fluid topology

5 Variability

6 Self-Organization

جدول شماره ۱: مؤلفه‌ها و ریزمؤلفه‌های فضای تاب‌آور

مؤلفه‌ها	ریزمؤلفه‌ها	مأخذ
عملکرد و فعالیت	تعادل در تنوع فعالیت‌ها و خدمات با حفظ عملکرد اصلی	Kärholm et al., 2014
	حفظ اجزا و روابط کلیدی و تداوم آنها در طول زمان	Cumming, 2011a,b; Speranza et al. 2014
رضایت کاربران	حفظ هویت	Kärholm et al., 2014; Shirani et al., 2017 Cumming, 2011b;
	پاسخگویی نیازها، خواسته‌ها و تمایلات استفاده‌کنندگان	Rao and Summers 2016 Kärholm et al., 2014;
پویایی	پویایی فضایی	Cumming, 2011a,b

درک جذابیت‌های محلی دموگرافیکی به‌همان اندازه تاب‌آوری مراکز خرده‌فروشی مهم است (Birkin et al., 2002).

با توجه به این که مطالعه حاضر در بررسی موضوع پژوهش، بیشتر منعکس‌کننده مفهوم تطبیق‌پذیری تاب‌آوری است. با واکاوی این دیدگاه، توانایی واکنش‌پذیری و تطبیق‌پذیری به‌عنوان قابلیت‌های تعیین‌کننده برای تاب‌آوری فضاها از این بخش استخراج شد که با در نظرگیری دو قابلیت (انعطاف‌پذیری و تغییرپذیری) مدنظر در مباحث بعد فضایی تاب‌آوری در جدول شماره ۲ این قابلیت‌ها و ریزمؤلفه‌های آنها نشان داده شده است.

۲.۲. مؤلفه‌های زمینه‌ای

مفهوم زمینه با عناوین مختلف متن، محیط پیرامون، سایت، بستر و مکان در متون مختلف نام برده می‌شود. توجه به این خصوصیات و ارزش‌ها، زمینه کالبدی را به‌عنوان تنها محور بحث زمینه‌گرایی مطرح نمی‌کند، بلکه زمینه‌گرایی توجه به دیگر ارزش‌های محیط پیرامون را نیز در بر می‌گیرد. رابرت ونتوری تأکید دارد که هر بنایی باید براساس زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، تاریخی و کالبدی و شرایط خاص آن سایت و ساختمان طراحی و اجرا گردد (Venturi et al., 1977). پس رویکرد زمینه‌گرایی، معماری را مطرح می‌کند که به مسائل محیطی

خارجی برجسته می‌کنند (Singleton et al., 2016:6). در این زمینه مارتین بر توانایی سیستم‌های پیچیده برای پیش‌بینی یا شناخت شوک‌ها و عمدتاً انطباق و یا سازماندهی مجدد تأکید کرده است (Martin, 2012:26-29). در همین راستا سیستم‌های پیچیده اغلب با رفتار خودسازماندهی و ظرفیت تطبیق‌پذیری که آنها را قادر می‌سازد تا ساختار داخلی خود را در واکنش به شوک‌های غیرمنتظره و فرایندهای تغییر تدریجی مجدد پیکربندی کنند، مشخص می‌شوند (Dolega & Celinska-Janowicz, 2015:20).

تاب‌آوری تطبیق‌پذیر بر بازسازماندهی پیشگیرانه یا واکنش‌پذیر فرم و عملکرد یک سیستم برای به حداقل رساندن تأثیر شوک‌های غیرثابت تأکید دارد (Singleton et al., 2016:6; Barata-Salgueiro and Erkip 2014:108). در این رابطه سیمیمی و مارتین تمایزی که فاسترا بین واکنش‌های خودانگیخته^۲ و تاب‌آوری آماده و برنامه‌ریزی شده کاربران در فرایند تطبیق‌پذیری قائل شده را یادآوری می‌کنند (Simmie & Martin, 2010). تاب‌آوری خودانگیخته به‌عنوان راهبرد واکنشی به وسیله خرده‌فروشان فردی انجام می‌گیرد و اساساً بر فعالیت خرده‌فروشی بازار تمرکز دارد. با این وجود، تاب‌آوری برنامه‌ریزی شده مستلزم درگیر شدن انجمن‌ها، شهرداری‌ها و سایر کاربران عمومی است که جامع‌تر بوده (Erkip et al., 2014:113) و در بعضی موارد تاب‌آوری عمدتاً پاسخ به ترجیحات مشتریان است (Ibid). در این خصوص

تصویر شماره ۱: چرخه تطبیق‌پذیری مراکز خرده‌فروشی - مأخذ: Dolega and Celinska-Janowicz 2015:21

- 1 Foster
- 2 Spontaneous

جدول شماره ۲: قابلیت‌های فضایی مؤثر بر تاب‌آوری و ریزمؤلفه‌های آن

قابلیت	ریزمؤلفه‌ها	ماخذ
انطباق‌پذیری	چند ظرفیتی، سیالیت	Kärholm et al., 2014
	حس تعلق به مکان	Shirani et al., 2017
	مدول سازی، تناسب مطلوب توده به فضا، فرم مطلوب و متناسب با کاربری	Dolega and Celińska-Janowicz 2015; Kärholm et al., 2014;
	تنوع	فعالیت، عرضه، خدمات، کاربری Shirani et al., 2017
طبیعی‌پذیری	توانایی نهادها و شبکه در یادگیری و تجربه، انعطاف در تصمیم و حل مشکل	Colburn & Seara, 2011
	رشد، بازجهت‌دهی	Dolega and Celińska-Janowicz 2015
	دسترسی و حرکت آسان	Rao and Summers 2016; Dolega and Shirani et al., 2017; Celińska-Janowicz 2015
	پیکربندی مجدد	Dolega and Celińska-Janowicz 2015; Wrigley & Dolega, 2011
	تعامل بین خواص فضایی سیستم و اجزای مختلف سازنده سیستم	Cumming, 2011a,b
	جذابیت‌های محلی، نشانه‌ها و سمبل‌ها	Cachinho, 2014; Rao and Summers 2016
	تعاملات خودتقویتی، روابط اجتماعی، رفتار جمعی	Cumming, 2011a,b; Shirani et al., 2017
	سرمایه اجتماعی	تعهدات، همبستگی، ارتباطات Bernier & Meinzen-Dick, 2014
	آگاهی و به‌کارگیری تجربه مشترک، خاطرات و تاریخ مشترک	Colburn & Seara, 2011; Cumming, 2011a,b; Bernier & Meinzen-Dick, 2014; Erkip et al., 2014
	واکنش‌پذیری	تنوع سیستم اجتماعی
راهبرد خودانگیزخته، ابتکاری و راهبرد برنامه‌ریزی شده		Erkip et al., 2014
راهبرد مقابله‌ای		حفاظت و مرمت مستمر، بازسازماندهی واکنش‌پذیر فرم و عملکرد Shirani et al., 2017
خودسازماندهی		Simmie & Martin, 2010; Barata-Salgueiro and Erkip 2014 Dolega and Celińska-Janowicz 2015
تاب‌پذیری	مشارکت توأم با اعتماد، هنجار و شبکه اجتماعی	Debertin & Goetz, 2013; Cumming, 2011a
	توانایی افراد در تغییر ساختارها و سیستم‌های وسیع	Bernier & Meinzen-Dick, 2014
	پویایی	غیرخطی، عملکردی پسچیدگی Wrigley & Dolega, 2011; Martin and Sunley 2006 Cumming, 2011a
	الگوها و فرایندها، زنجیره خاص فضایی-زمانی	Cumming, 2011a,b

مطالعات خود به نظر بیوکین اشاره کردند که زمینه را در برگیرنده الگوهای کاربری و قیمت زمین، پستی بلندی و اقلیم خرد، تاریخ و معنای نمادین و سایر واقعیت‌های اجتماعی فرهنگی می‌داند (Carmona et al., 2010). بنابراین با جمع‌بندی مطالب مطرح شده، تحقیق حاضر به پیروی از دیدگاه و نظریات محققان مختلف این رویکرد، چهار بعد پراهمیت کالبدی، فرهنگی-اجتماعی، تاریخی و اقلیمی زمینه‌ای را که اتفاق نظر علمی روی آنها وجود دارد، مبنای ارزیابی خود قرار داده است. در واقع هر بنای زمینه‌گرا، عضو هماهنگ و همخوان با بستر و محیط پیرامون است که تداوم و هماهنگی با ارزش‌های کالبدی، فرهنگی-اجتماعی، تاریخی و اقلیمی زمینه را نمایان می‌کند و در نظرگیری این مؤلفه‌ها و هماهنگی با زمینه تداوم ارزش‌ها و توان تطبیق و سازگاری بالای فضاها و در نتیجه تاب‌آوری در برابر اختلالات را در طول زمان در پی خواهد داشت. جدول شماره ۳ مؤلفه‌های زمینه‌ای، مفهوم و ریزمؤلفه‌ها را نشان می‌دهد. در زمینه کالبدی انسجام و پیوستگی ویژگی‌های فیزیکی محیط مدنظر است. در زمینه تاریخی ارتباط با گذشته، سنت‌ها و خاطرات به ویژه گونه‌های تاریخی تأکید می‌شود که به باور آلدوروسی گونه‌های تاریخی معماری در خاطر جمع‌ی نیمه‌آگاه شهروندان نهفته است (Rossi, 1982:42-47). در مؤلفه فرهنگی زمینه، عقیده بر این است که فرهنگ مجموعه قواعدی را می‌آفریند که شکل ساخته شده بازنمایی آن است و مردم به کمک فرهنگ یعنی مجموعه ارزش‌ها و باورها، جهان‌بینی و نظام‌های

و پیرامونی خود از طریق توجه به آنچه در پیرامون حاضر است، می‌پردازد (Nesbitt, 2007:186). در واقع هدف زمینه‌گرایی در طراحی اولویت‌بخشی و پاسخگویی به نیازهای مردمی است که در حال حاضر در آن مکان زندگی می‌کنند (Lejano & Kan, 2015:3). همچنین هدف معماری زمینه‌گرا، حفظ زیبایی طبیعی سایت از طریق طراحی دقیق است که به محیط اطراف آن مرتبط است (Zhou & Zhang, 2015:748). از این رو کاپن داده‌های زمینه‌ای را تحت سه عنوان زمینه بصری، زمینه فرمال و زمینه انسانی مجزا کرده است. زمینه بصری که وحدت، هماهنگی و انسجام را تشکیل می‌دهد، زمینه انسانی که در برگیرنده هویت، معنا، ارزش‌های محلی، فرهنگی و انسانی است و زمینه فرمال (شرایط اقلیم خرد سایت)؛ همگی در شکل‌گیری طراحی نقش مهمی را ایفا می‌کنند (Capon, 1999). در این راستا میس بر این باور است که رابطه هماهنگ بین بافت شهری و موضوع معماری توسط تداوم اتفاق می‌افتد؛ یکی از آرمان‌های معقول که در صورت تحقق احساس پیوستگی بین گذشته و آینده زیبایی می‌آفریند (Meiss, 1990). یوکا یوکیتو نیز با اشاره به مفهوم یکپارچگی و ضرورت آن در حفاظت از منظرهای فرهنگی به سه نوع مختلف این مفهوم یعنی انسجام عملکردی، انسجام ساختاری و انسجام بصری تأکید کرده است (Jokilehto, 1999). در حقیقت این رویکرد در مکانی نمود پیدا می‌کند که ویژگی‌های فضایی و تاریخی آن حفظ شده و ارتباط میان عناصر ساختمان انعکاس یابد (Stern, 1983). کارمونا و همکاران در

نمادی مشترک به محیط خود معنی می‌دهند و فضای خالی را به مکان تبدیل می‌کنند (Rapoport, 1977:6). در مؤلفه اقلیمی زمینه، سازگاری با شرایط آب‌وهوایی مدنظر است که همانا، احترام به ظرفیت محیطی مورد مداخله و چرخه کامل حیات ساختمان و مجموعه‌های ساختمانی است (Golkar, 2008:108-109).

۲.۳. مدل نظری تحقیق

با توجه به مباحث مطرح شده، با تحلیل رابطه مؤلفه‌های کلیدی مطرح در حوزه مطالعات رویکرد زمینه‌گرایی، با مؤلفه‌های اساسی مطرح در قابلیت فضاها برای مواجهه با تحولات در حوزه مطالعات تاب‌آوری منجر به تهیه مدل نظری تحقیق گردید. براساس اهمیت زمینه در بحث تاب‌آوری فضایی می‌توان میزان توفیق فضاها در رسیدن به تاب‌آوری لازم را با میزان زمینه‌گرایی آنها محک زد. از این رو رویکرد زمینه‌گرایی در بحث تاب‌آوری از آن جهت اهمیت جدی‌تری به خود می‌گیرد که هرگونه راهبرد و تغییری در مواجهه با اختلالات برای حفظ حیات فضاها باید به‌گونه‌ای اتفاق بیفتد که بیشترین

همخوانی را با زمینه و بستر داشته باشد. بدین ترتیب از مباحث زمینه‌گرایی، چهار مؤلفه کالبدی، تاریخی، فرهنگی و اقلیمی محیطی به‌عنوان مؤلفه‌های پراهمیت زمینه‌ای مؤثر بر تدویم حیات فضاها استخراج شدند. همچنین گفتنی است با واکاوی مفاهیم کلیدی در حوزه مطالعات تاب‌آوری چهار مؤلفه انعطاف‌پذیری، تطبیق‌پذیری، تغییرپذیری و واکنش‌پذیری به‌عنوان قابلیت‌های فضایی مؤثر بر تدویم حیات شناسایی شدند. تصویر شماره ۲ ارتباط این مؤلفه‌ها با تاب‌آوری فضایی را نشان می‌دهد. به‌عبارتی با سنجش ارتباط زمینه‌گرایی و قابلیت فضایی با تاب‌آوری فضایی می‌توان به چگونگی تأثیر آنها پی برد.

برای هدایت و کاربردی‌تر کردن مدل نظری تحقیق به سمت مفاهیم و گویه‌های قابل سنجش، هریک از مؤلفه‌ها با استفاده از مطالعات مبانی نظری صورت گرفته (جدول‌های شماره ۲ و ۳) و در تلفیق با ویژگی‌های نمونه موردی به تفصیل دسته‌بندی و بسط داده شده و در مدل عملیاتی سنجش تاب‌آوری فضایی در بازار تاریخی تبریز در تصویر شماره ۳ ارائه گردید.

جدول شماره ۳: مؤلفه‌های زمینه‌ای و ریزمؤلفه‌های آن

مؤلفه‌ها	مفهوم	ریزمؤلفه‌ها
زمینه کالبدی	پیوستگی و انسجام	ارتباط بصری سازگار و همگون (Broiln, 1980)، هویت بصری (Carmona et al., 2010)، وحدت، هماهنگی و انسجام (Capon, 1999)، تداوم و پیوستگی (Meiss, 1990)، یکپارچگی و انسجام (عملکردی، ساختاری و بصری) (Jokilehto, 1999)
زمینه فرهنگی-اجتماعی	انطباق با معانی، باورها و ارزش‌های ایرانی-اسلامی	باورها، ارزش‌ها و جهان‌بینی و نظام‌های نمادی مشترک (Rapoport, 1977)، هویت، معنا، ارزش‌های محلی، فرهنگی و انسانی (Çizgen, 2012)، توجه به شیوه زندگی و ارتباط متقابل آن با سازمان فضایی، انطباق با مذهب و ارزش‌های ایرانی-اسلامی (shahizare et al., 2019)
زمینه تاریخی	ارتباط با سنت‌ها، خاطره جمعی و گونه‌های تاریخی	توجه به گونه‌های تاریخی معماری نهفته در خاطره جمعی و بصری (Rossi, 1982; Borden & Dunster, 1995)، ایده‌ها و اشکال گذشته (Tavallaee, 2001)، بهره‌گیری از اصول معماری گذشته متناسب با منطقه و حفظ اصالت بومی (shahizare et al., 2019)
زمینه اقلیمی-محیطی	هماهنگی با شرایط آب و هوایی	سازگاری با شرایط آب و هوایی و احترام به ظرفیت محیطی (Golkar, 2008)، شرایط اقلیم خرد سایت (Çizgen, 2012)، آسایش محیطی (Shirani et al., 2017)

تصویر شماره ۲: مدل نظری تحقیق

زمینه‌گرایی، ۳۰ سؤال برای سنجش قابلیت‌های فضایی و ۱۵ سؤال برای سنجش تاب‌آوری فضایی براساس مدل عملیاتی تحقیق (تصویر شماره ۳) است. در تنظیم پرسشنامه برای ارزیابی دیدگاه مراجعان بازار تاریخی تبریز از سؤالات بسته در طیف لیکرت پنج مقیاسی (خیلی زیاد تا خیلی کم) استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش مراجعان بازار تاریخی تبریز است. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد که برای ضریب خطای پنج درصد و سطح اطمینان ۹۵

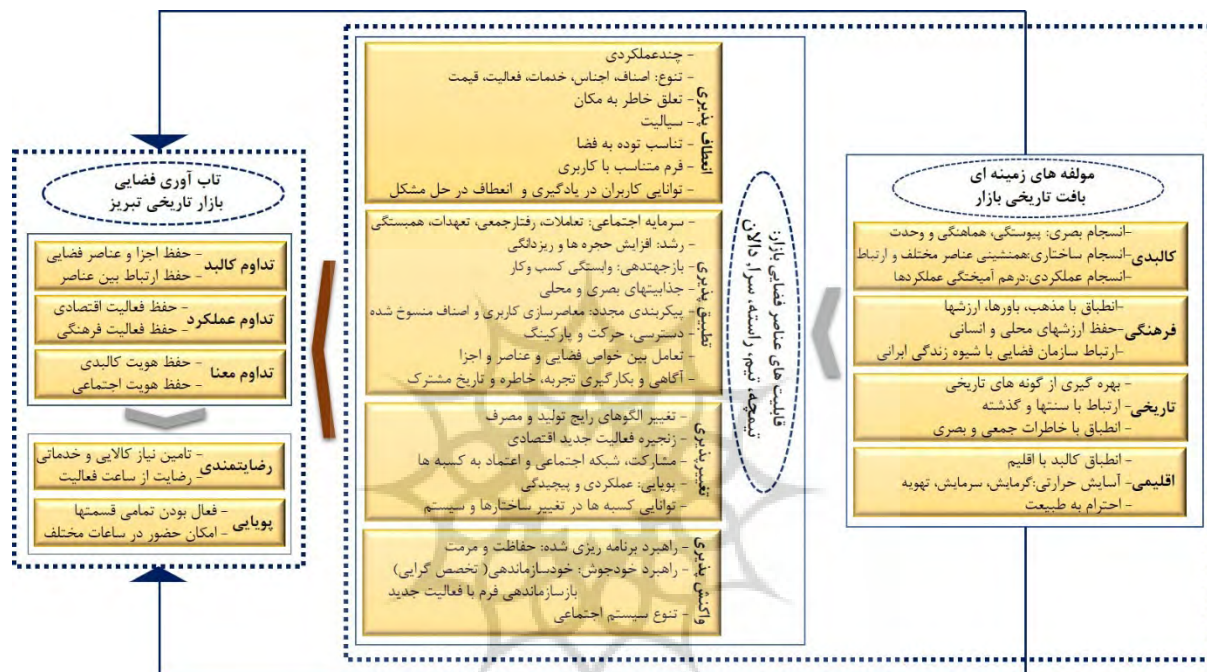
۳. روش

این تحقیق از نظر هدف جزو تحقیقات کاربردی، به لحاظ ماهیت از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی مبتنی بر تحلیل پرسشنامه‌ها از طریق راهبرد همبستگی و به لحاظ زمانی جزو تحقیقات مقطعی آینده‌نگر محسوب می‌شود. روش گردآوری اطلاعات مشتمل بر مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی و بررسی میدانی است که ابزار گردآوری داده‌های اولیه، پرسشنامه مبتنی بر متغیرهای تحقیق با ۱۷ سؤال برای سنجش

قابلیت اعتماد و پایایی مناسب ابزار تحقیق است. متغیرهای مستقل تحقیق شامل چهار مؤلفه زمینه‌ای و قابلیت فضایی و متغیر وابسته تحقیق تاب‌آوری فضایی است. در نهایت اطلاعات مورد نیاز از پرسشنامه‌ها استخراج و برای رسیدن به اهداف تحقیق مورد تجزیه و تحلیل آماری با استفاده از نرم‌افزار SPSS قرار گرفت. برای تحلیل داده‌ها با توجه به نرمال بودن توزیع داده‌ها از آزمون‌های پارامتریک t تک نمونه‌ای، برای تعیین وضعیت موجود و به منظور آزمون فرضیه تحقیق از آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون خطی چندمتغیره به ترتیب برای بررسی ارتباط میان متغیرها و تحلیل میزان اثرگذاری متغیرهای مستقل بر وابسته بهره گرفته شده است.

درصد تعداد ۳۵۷ نفر از مراجعان به عنوان نمونه آماری انتخاب گردید و شیوه نمونه‌گیری در این تحقیق به صورت تصادفی است. در این راستا روایی ابزار تحقیق به روش روایی محتوا و صوری با استفاده از نظرات اساتید دانشگاه و نیز صاحب‌نظران در زمینه میراث فرهنگی استان و با اصلاحات جزئی مورد تأیید ۱۰ نفر قرار گرفت. به منظور سنجش پایایی پرسشنامه با استفاده از یک نمونه اولیه شامل ۴۰ پرسشنامه، پیش‌آزمونی انجام شد و میزان ضریب اعتماد محاسبه شده با روش آلفای کرونباخ برای کل سؤالات پرسشنامه ۰/۸۹۹ و برای سؤالات متغیرها به ترتیب، ۰/۷۸۰ برای مؤلفه‌های زمینه‌گرایی و ۰/۸۱۱ برای قابلیت‌های فضا و ۰/۷۷۵ برای تاب‌آوری فضا به دست آمد که بیانگر

تصویر شماره ۳: مدل عملیاتی سنجش تاب‌آوری در بازار تاریخی تبریز

کتابخانه و غیره است. تنوع تعاملات و فعالیت‌های اجتماعی بازار تبریز ویژگی منحصر به فرد آن تلقی می‌شود، به گونه‌ای که تبلور این تعاملات اجتماعی (تصویر شماره ۴: ج) در ساختار معماری یکپارچه و متنوع آن به خوبی مشاهده می‌شود و آن را به کامل‌ترین الگوی معماری بازار در جهان تبدیل می‌کند (ICHHTO, 2009: 298).

۴. بحث و یافته‌ها

برای سنجش و ارزیابی متغیرها در بازار بر پایه مدل عملیاتی تحقیق (تصویر شماره ۳) گویه‌هایی تنظیم و در بین جامعه هدف توزیع شد، سپس یافته‌های به دست آمده از پرسشنامه به صورت تحلیل کمی مورد بررسی و آنالیز قرار گرفت تا بتوان با شناخت عوامل و پتانسیل‌ها به مؤلفه‌های مؤثر بر دوام حیات فضاها دست پیدا کرد.

۴.۱. سنجش وضعیت موجود بازار تاریخی تبریز

بر اساس داده‌های حاصل، به منظور سنجش وضعیت موجود متغیرهای تحقیق از طریق آزمون t تک نمونه‌ای به بررسی تفاوت

۳.۱. محدوده مورد مطالعه

بازارهای تاریخی ایران به عنوان ستون فقرات شهرهای ایرانی شامل کالبدی است دارای توان بالقوه و بالفعل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (Abbasi et al., 2015: 304). اگرچه به نظر می‌رسد این روزها بعضی از نقش‌های بازارهای تاریخی در حال از بین رفتن است، اما این مکان‌ها هنوز هم در شهرهای خاصی از ایران میزبان بسیاری از رویدادهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی (تصویر شماره ۴: الف) هستند (Nejad Ebrahimi et al., 2013: 63).

مجموعه بازار تاریخی تبریز به عنوان بزرگترین بازار تاریخی سرپوشیده جهان و کامل‌ترین عنصر شهری در سال ۱۳۸۹ به عنوان نخستین بازار جهان در فهرست آثار ثبت شده یونسکو قرار گرفت. این مجموعه یک کل منسجم (تصویر شماره ۴: ب) است که از هم‌نشینی عناصر مختلف در کنار یکدیگر شکل گرفته و چندعملکردی بودن آن، روابط انسانی را آسان نموده و این مجموعه را به کامل‌ترین مجموعه تجاری-فرهنگی جهان تبدیل نموده که شامل مراکز تجاری، مدارس، مساجد، حمام‌ها،

میانگین و قابلیت تطبیق پذیری با میانگین امتیاز ۳/۳۸ کمترین میزان امتیاز میانگین را به خود اختصاص داده‌اند.

بررسی میزان تاب‌آوری فضایی: میزان برخورداری بازار تاریخی تبریز از تاب‌آوری فضایی و مؤلفه‌های آن (جدول شماره ۵) بالاتر از حد میانگین (امتیاز ۳) است و اختلاف معنی‌داری برای مؤلفه‌های آن برقرار است. با توجه به میانگین نمونه آماری و اختلاف میانگین، وضعیت تاب‌آوری با امتیاز ۳/۶۸ در حد بالای متوسط قرار دارد و بیشترین امتیاز میانگین مربوط به تداوم معنا با امتیاز ۳/۸۰ و سپس پویایی با امتیاز ۳/۷۸ و کمترین امتیاز میانگین مربوط به رضایت مندی با امتیاز ۳/۴۵ است.

وضعیت موجود با معیار مقایسه ۳ پرداخته شد.

بررسی میزان زمینه‌گرایی و قابلیت‌های فضایی: طبق نتایج جدول شماره ۴ وضعیت زمینه‌گرایی بازار تاریخی تبریز با امتیاز ۳/۷۰ بالاتر از حد میانگین (امتیاز ۳) است. نسبت به میانگین معیار مقایسه، بیشترین امتیاز میانگین به ترتیب مربوط به زمینه تاریخی با امتیاز ۴/۰۰ و زمینه فرهنگی با امتیاز ۳/۸۲ و کمترین امتیاز میانگین مربوط به زمینه اقلیمی با امتیاز ۳/۳۱ است. در مجموع با توجه به میانگین نمونه آماری و اختلاف میانگین، زمینه تاریخی و فرهنگی در بهترین وضعیت قرار دارد. همچنین وضعیت قابلیت‌های فضایی با امتیاز ۳/۵۳ بالاتر از حد متوسط است. قابلیت انعطاف‌پذیری با میانگین امتیاز ۳/۶۴ و قابلیت تغییرپذیری با میانگین امتیاز ۳/۶۲ بیشترین میزان امتیاز

جدول شماره ۴: نتایج آزمون t تک نمونه‌ای برای سنجش وضعیت زمینه‌گرایی و قابلیت‌های فضایی

متغیرها	میانگین	انحراف معیار	مقدار مقایسه=۳	
			اختلاف میانگین	t
زمینه‌گرایی	۳/۷۰	۰/۲۷۵	۰/۷۱۰	۲۵**/۴۲۲
۱-کالبدی	۳/۷۰	۰/۷۶۲	۰/۶۹۳	۱۷**/۱۸۲
۲-فرهنگی	۳/۸۲	۰/۶۶۰	۰/۸۲۴	۲۳**/۵۹۰
۳-تاریخی	۴/۰۰	۴/۰۰	۱/۰۱	۲۸**/۱۲۸
۴-اقلیمی-محیطی	۳/۳۱	۰/۷۴۰	۰/۳۱۱	۷**/۹۲۹
قابلیت‌های فضایی	۳/۵۳	۰/۴۷۴	۰/۵۲۹	۲۱**/۰۶۵
۱-انعطاف‌پذیری	۳/۶۴	۰/۶۱۲	۰/۶۴۲	۱۹**/۸۳۴
۲-تطبیق‌پذیری	۳/۳۹	۰/۵۶۴	۰/۳۸۷	۱۳**/۹۶۵
۳-تغییرپذیری	۳/۶۲	۰/۶۱۱	۰/۶۱۷	۱۹**/۱۰۶
۴-واکنش‌پذیری	۳/۴۷	۰/۵۶۲	۰/۴۷۲	۱۵**/۸۵۶

** به معنای معنی‌دار در سطح احتمال ۱٪

جدول شماره ۵: نتایج آزمون t تک نمونه‌ای برای سنجش وضعیت موجود تاب‌آوری فضایی

متغیرها	میانگین	انحراف معیار	مقدار مقایسه=۳	
			اختلاف میانگین	t
تاب‌آوری فضایی	۳/۶۸	۰/۵۰۰	۰/۶۸۰	۲۵**/۷۱۷
۱-تداوم کالبد	۳/۶۰	۰/۷۶۰	۰/۶۲۲	۱۵**/۴۶۶
۲-تداوم عملکرد	۳/۷۵	۰/۷۱۶	۰/۷۵۴	۱۹**/۹۰۶
۳-تداوم معنا	۳/۸۰	۰/۸۰۸	۰/۷۸۶	۱۸**/۳۷۶
۴-رضایت‌مندی	۳/۴۵	۰/۸۰۶	۰/۴۵۳	۱۰**/۶۱۹
۵-پویایی	۳/۷۸	۰/۵۸۳	۰/۷۸۵	۲۵**/۴۲۰

** به معنای معنی‌دار در سطح احتمال ۱٪

۴.۲. تحلیل روابط میان متغیرها

ضریب ۰/۵۵۳ و کمترین همبستگی بین زمینه اقلیمی-زمینه کالبدی با ضریب ۰/۳۲۱ برقرار است.

رابطه قابلیت‌های فضایی و تاب‌آوری فضایی: نتایج (جدول شماره ۷) نشان دهنده وجود ارتباط معنی‌دار میان دو متغیر قابلیت‌های فضایی و تاب‌آوری فضایی است. بیشترین همبستگی به ترتیب مربوط به قابلیت تطبیق پذیری تاب‌آوری (۲=۰/۶۳) و قابلیت واکنش پذیری تاب‌آوری (۲=۰/۶۲۷) و کمترین همبستگی مربوط به قابلیت انعطاف پذیری تاب‌آوری (۲=۰/۴۰) است. در میان متغیرهای قابلیت‌های فضایی، بین قابلیت واکنش پذیری تغییرپذیری با ضریب ۰/۶۰ بیشترین همبستگی و بین قابلیت واکنش پذیری انعطاف پذیری با ضریب ۰/۴۸۰ کمترین همبستگی برقرار است.

جدول شماره ۶: نتایج آزمون همبستگی بین مؤلفه‌های زمینه‌ای با تاب‌آوری

متغیرها	زمینه کالبدی	زمینه فرهنگی	زمینه تاریخی	زمینه اقلیمی
زمینه فرهنگی	۰/۴۱۸**			
زمینه تاریخی	۰/۳۴۱**	۰/۵۵۳**		
زمینه اقلیمی	۰/۳۴۲**	۰/۴۱۵**	۰/۳۶۹**	
تاب‌آوری	۰/۴۰۹**	۰/۴۶۰**	۰/۴۷۲**	۰/۵۶۰**

** به مفهوم معنی‌دار در سطح احتمال ۱٪

جدول شماره ۷: نتایج آزمون همبستگی بین قابلیت‌های فضایی با تاب‌آوری

متغیرها	انعطاف‌پذیری	تطبیق‌پذیری	تغییرپذیری	واکنش‌پذیری
تطبیق‌پذیری	۰/۵۱۰**			
تغییرپذیری	۰/۵۰۴**	۰/۵۶۸**		
واکنش‌پذیری	۰/۴۸۰**	۰/۵۵۹**	۰/۶۰۰**	
تاب‌آوری	۰/۴۰۰**	۰/۶۳۰**	۰/۵۳۹**	۰/۶۲۷**

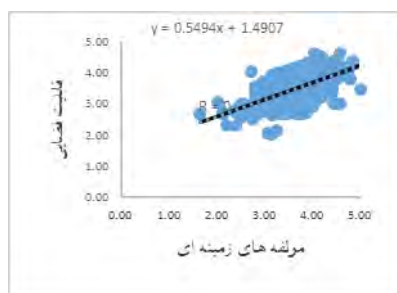
** به مفهوم معنی‌دار در سطح احتمال ۱٪

۴.۳. تحلیل میزان اثرگذاری مؤلفه‌ها بر تاب‌آوری فضایی

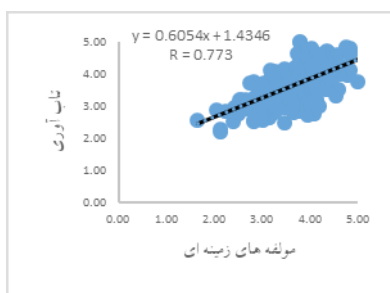
به منظور رتبه‌بندی و بررسی میزان تأثیر متغیرها بر تاب‌آوری فضای نمونه موردی از آزمون رگرسیون خطی چندمتغیره استفاده شد. نتایج آزمون (جدول‌های شماره ۸، ۹، ۱۰) نشان داد سطح معنی‌داری به دست آمده کمتر از ۰/۰۱ است که این امر حاکی از میزان برخورداری حد بالای تاب‌آوری فضایی نمونه از متغیرهای تحقیق است.

سنجش میزان اثرگذاری زمینه‌گرایی: یافته‌های جدول شماره ۸ نشان دهنده برقراری ارتباط خطی بین مؤلفه‌های زمینه‌ای و تاب‌آوری فضایی و تأیید فرضیه پژوهش است. با توجه به ضرایب بتا استاندارد

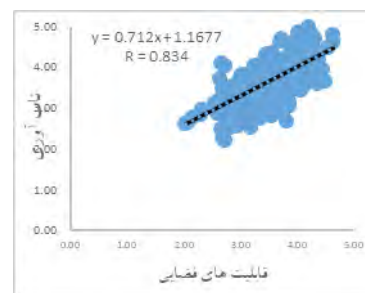
همچنین بررسی روند ارتباط خطی بین دو متغیر (تصویر شماره ۵) نشان می‌دهد که بین مؤلفه‌های زمینه‌ای، قابلیت‌های فضایی و تاب‌آوری فضایی در بازار تاریخی تبریز ارتباط قوی وجود دارد. به ترتیب اهمیت بین قابلیت‌های فضایی تاب‌آوری با ضریب ۰/۸۳۴ (تصویر الف) و مؤلفه‌های زمینه‌ای تاب‌آوری با ضریب ۰/۷۷۳ (تصویر ب) و مؤلفه‌های زمینه‌ای - قابلیت‌های فضایی با ضریب ۰/۷۶۷ (تصویر ج) همبستگی برقرار است. معادله خطی مربوط به هر کدام از مؤلفه‌ها در بالای تصویر مربوطه نشان داده شده است. بدین ترتیب بیشترین همبستگی بین قابلیت‌های فضایی و تاب‌آوری فضایی مشاهده شده است.

ج: ارتباط خطی بین مؤلفه‌های زمینه‌ای و قابلیت‌های فضایی

ب: ارتباط خطی بین تاب‌آوری و مؤلفه‌های زمینه‌ای

الف: ارتباط خطی بین تاب‌آوری و قابلیت‌های فضایی

تصویر شماره ۵: ارتباط خطی بین متغیرهای تحقیق

بیشترین میزان اثرگذاری بر تاب‌آوری به ترتیب مربوط به قابلیت تطبیق‌پذیری با ضریب بتا $0/365$ و قابلیت واکنش‌پذیری با ضریب بتا $0/351$ و کمترین میزان اثرگذاری مربوط به قابلیت تغییرپذیری با ضریب بتا $0/121$ است که در درجه اهمیت پایین‌تری قرار دارد. بنابراین بازار تاریخی تبریز از لحاظ تاب‌آوری تحت تأثیر سه قابلیت تطبیق‌پذیری، واکنش‌پذیری و تغییرپذیری قرار دارد و رابطه خطی معنی‌داری بین قابلیت انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری برقرار نیست. در نتیجه ترتیب میزان اثرگذاری به صورت تطبیق‌پذیری < واکنش‌پذیری < تغییرپذیری است و معادله خطی زیر بین مؤلفه‌ها برقرار است:

$$(قابلیت تغییرپذیری) 0/099 + (قابلیت واکنش‌پذیری) 0/312 + (قابلیت تطبیق‌پذیری) 0/324 = \text{تاب‌آوری}$$

شده، بیشترین میزان اثرگذاری به ترتیب مربوط به زمینه اقلیمی با ضریب $0/378$ و سپس زمینه تاریخی با ضریب بتا $0/212$ و کمترین میزان اثرگذاری مربوط به زمینه کالبدی با ضریب بتا $0/120$ است که در درجه اهمیت پایین‌تری قرار دارد. ترتیب میزان اثرگذاری به این صورت است: زمینه اقلیمی < زمینه تاریخی < زمینه فرهنگی < زمینه کالبدی؛ و معادله خطی زیر بین مؤلفه‌ها برقرار است:

$$(زمینه کالبدی) 0/039 + (زمینه فرهنگی) 0/103 + (زمینه تاریخی) 0/156 + (زمینه اقلیمی) 0/255 + 1/481 = \text{تاب‌آوری}$$

سنجش میزان اثرگذاری قابلیت‌های فضایی: نتایج رگرسیون (جدول شماره ۹) حاکی از میزان برخورداری حد بالای تاب‌آوری فضایی از قابلیت‌های فضایی است. با توجه به ضرایب بتای استاندارد شده،

جدول شماره ۸: نتایج آزمون رگرسیون بین مؤلفه‌های زمینه‌ای و تاب‌آوری فضایی

Sig.	t	ضرایب استاندارد نشده		مؤلفه‌ها
		B	اشتباه استاندارد	
0/000	10/236	-	0/145	مقدار ثابت
0/000	8/255	0/378	0/031	زمینه اقلیمی
0/000	4/293	0/212	0/036	زمینه تاریخی
0/001	3/467	0/158	0/030	زمینه فرهنگی
0/021	2/313	0/120	0/039	زمینه کالبدی

جدول شماره ۹: نتایج آزمون رگرسیون بین قابلیت‌های فضایی و تاب‌آوری

Sig.	t	ضرایب استاندارد نشده		مؤلفه‌ها
		B	اشتباه استاندارد	
0/000	8/590	-	0/143	مقدار ثابت
0/000	7/656	0/365	0/031	تطبیق‌پذیری
0/000	7/142	0/351	0/036	واکنش‌پذیری
0/015	2/438	0/121	0/040	تغییرپذیری

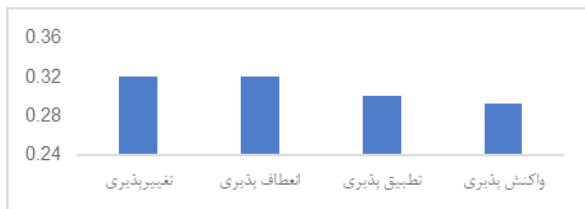
سنجش میزان اثرگذاری زمینه‌گرایی و قابلیت‌های فضایی بر تاب‌آوری فضایی: نتایج جدول شماره ۱۰ نشان می‌دهد که بین مؤلفه‌های زمینه‌ای و قابلیت‌های فضایی با تاب‌آوری فضای بازار ارتباط خطی برقرار است ($Sig=0$). قابلیت‌های فضایی با ضریب بتا استاندارد شده $0/455$ و مؤلفه‌های زمینه‌ای با ضریب بتا استاندارد شده $0/361$ بر تاب‌آوری بازار تاریخی تبریز تأثیر مثبت و معنی‌داری دارند و بیشترین میزان اثرگذاری بر تاب‌آوری فضایی نمونه مربوط به قابلیت‌های فضایی است، بنابراین تمامی متغیرهای مستقل تحقیق قدرت تبیین زیادی دارند و می‌توانند تغییرات و واریانس متغیر وابسته را به خوبی نشان دهند.

(مؤلفه‌های زمینه‌گرایی) $0/342 + (قابلیت‌های فضایی) 0/480 + 0/718 = \text{تاب‌آوری}$

جدول شماره ۱۰: نتایج آزمون رگرسیون بین مؤلفه‌های زمینه‌ای و قابلیت‌های فضایی با تاب‌آوری فضایی

Sig.	t	ضرایب استاندارد نشده		مؤلفه‌ها
		B	اشتباه استاندارد	
0/000	4/890	-	0/147	مقدار ثابت
0/000	9/982	0/455	0/048	قابلیت‌های فضایی
0/000	7/923	0/361	0/043	مؤلفه‌های زمینه‌ای

بیشترین میزان اثرگذاری بر قابلیت فضایی به ترتیب مربوط به شاخص‌های انعطاف‌پذیری و تغییرپذیری و کمترین میزان اثرگذاری مربوط به شاخص‌های واکنش‌پذیری است. در نتیجه می‌توان گفت در بررسی میزان اثرگذاری شاخص‌ها بر متغیرها، شاخص‌های فرهنگی و انعطاف‌پذیری بیشترین و شاخص‌های کالبدی و واکنش‌پذیری کمترین تأثیر را دارند.

تصویر شماره ۶: ب- میزان اثرگذاری شاخص‌ها بر قابلیت فضایی

سنجش میزان اثرگذاری شاخص‌ها بر زمینه‌گرایی و قابلیت فضایی: به منظور رتبه‌بندی و تعیین میزان تأثیر شاخص‌ها بر زمینه‌گرایی و قابلیت فضایی نتایج نشان داد (تصویر شماره ۶: الف) بیشترین میزان اثرگذاری بر زمینه‌گرایی مربوط به شاخص‌های فرهنگی و اقلیمی و کمترین مربوط به شاخص کالبدی است. طبق (تصویر شماره ۶: ب) با توجه به ضرایب بتا استاندارد شده،

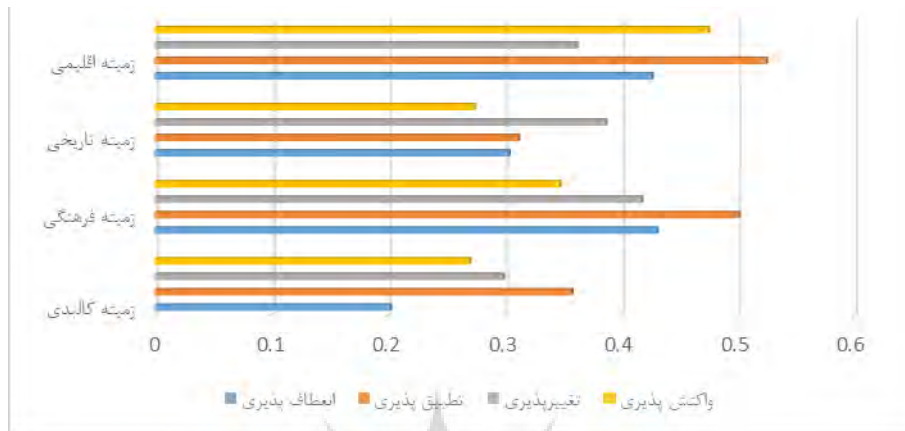
تصویر شماره ۶: الف- میزان اثرگذاری شاخص‌ها بر زمینه‌گرایی

۴.۴. بحث

مطلوب‌تری قرار می‌گیرد. در تأیید یافته‌های مطالعه حاضر درباره قابلیت‌های فضای تاب‌آور تحقیقات ارکیپ و همکاران نشان داد، راهبردهای تاب‌آوری خرده‌فروشان سنتی به جای کنش‌گرایی، واکنش‌گرایی است. این وضعیت آنها را برای انطباق هرچه سریع‌تر در برابر تغییرات از طریق انعطاف‌پذیری فراهم کرده و آنجایی که سیاست جامع خرده‌فروشی در ترکیه وجود ندارد، راهبردهای واکنش‌گرا به استفاده برنامه‌ریزی نشده از فضای شهری منجر شده (Erkip et al., 2014: 112) و این که خرده‌فروشان خیابانی و سایر عوامل با استفاده از راهبردهای ابتکاری تاب‌آوری در برابر تغییر شکل‌ها در امان ماندند و سطح تطبیق‌پذیری و انعطاف‌پذیری سیستم بالا است (Ibid: 119-120). به طور خاص، ریگی و دولگا نیز واکنش مراکز شهر بریتانیا به شوک‌های اقتصادی و رقابتی را به عنوان عملکردی از ترکیب و وابستگی‌های کسب‌وکار موجود، پویایی مراکز، تنوع، دسترسی، سیاست‌های برنامه‌ریزی ملی و خصوصیات اجتماعی-دموگرافیکی جذایب‌های محلی استدلال کردند که این ویژگی‌ها و فعالیت‌ها مسئولیت ایجاد ظرفیت تطبیق‌پذیری در مرکز شهر را به عهده دارند. اغلب شوک‌ها فرصت‌های جدیدی برای توسعه و نوآوری ایجاد می‌کند که به نوبه خود منجر به ظهور مراکز شهر تطبیق‌پذیرتر می‌شود که نشان‌دهنده ارتقای تاب‌آوری و قابلیت بیشتر مقاومت در برابر اختلالات آینده است (Wrigley & Dolega, 2011). همچنین این یافته با نتایج یافته‌های کارهلم و همکاران (۲۰۱۴) و شیرانی و همکاران (۲۰۱۷) که فضای تاب‌آور را فضای انعطاف‌پذیر معرفی کرده‌اند، همخوانی دارد. همچنین با توجه به وجود ارتباط معنی‌دار بین زمینه‌گرایی و قابلیت‌های فضایی، مطابق تصویر شماره ۷ بررسی میزان برخورداری مؤلفه‌های زمینه‌ای از قابلیت‌های فضایی بر اساس داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها مبین این است، هر چهار مؤلفه زمینه‌ای بازار از میزان پتانسیل و ویژگی‌های فضایی مناسبی برای ادامه فعالیت برخوردار است. در این بین زمینه اقلیمی و فرهنگی از لحاظ برخورداری از قابلیت‌های فضایی در بهترین وضعیت قرار دارند و دارای ارتباط قوی با ویژگی‌های فضایی هستند. از این رو چهار مؤلفه زمینه‌ای در تناظر با چهار قابلیت فضایی منجر به تدوام حیات فضا می‌گردند.

با توجه به هدف تحقیق، بررسی یافته‌های حاصل در خصوص زمینه‌گرا بودن فضای تاب‌آور بازار نشان داد، بیشترین اثرگذاری بر تاب‌آوری به ترتیب مربوط به مؤلفه اقلیمی و تاریخی زمینه‌ای است؛ در حالی که زمینه اقلیمی و تاریخی بازار به ترتیب دارای کمترین و بیشترین امتیاز هستند. این امر حاکی از آن است که همخوانی فضا با شرایط اقلیمی و آسایش محیطی و نیز انطباق با گونه‌های بومی و خاطرات جمعی در بازه زمانی طولانی در حفظ حیات فضا نقش عمده‌ای دارند. ولی امتیاز پایین وضعیت زمینه اقلیمی بیانگر مشکل سرمایه‌گذاری و به ویژه گرمایش سراها و راسته‌هایی با سقف شیب‌روانی و نیز کمبود فضای سبز است. در خصوص قابلیت‌های فضای تاب‌آور یافته‌ها نشان داد، بیشترین اثرگذاری بر تاب‌آوری به ترتیب مربوط به قابلیت‌های تطبیق‌پذیری و واکنش‌پذیری است. در صورتی که قابلیت تطبیق‌پذیری دارای کمترین امتیاز و قابلیت انعطاف‌پذیری دارای مطلوب‌ترین وضعیت است. می‌توان چنین تفسیر کرد که توانایی انجام تطبیق و سازگاری با شرایط جدید و متغیر و نیز انجام راهبردهای واکنشی ابتکاری و خودجوش در برابر تغییر و تحولات برای تدوام فعالیت بیشترین تأثیر را دارند که حکایت از وابستگی و همزیستی کسب‌وکار، معاصر سازی اصناف و کاربری‌های منسوخ شده، افزایش ریزدانی، سرمایه غنی اجتماعی و نیز خودسازماندهی، مرمت و بازسازماندهی کالبد با فعالیت جدید در بافت بازار دارد. امتیاز پایین وضعیت تطبیق‌پذیری فضا اشاره به کمبود پارکینگ، عدم خوانایی برخی ورودی‌ها، مسیر حرکت شلوغ و تنگ در راسته‌ها، ازدحام و مزاحمت‌های ایجاد شده برای مراجعان به خاطر شیوه حمل‌ونقل و جابه‌جایی کالاها در داخل بازار و کیفیت بد کف‌سازی در برخی عناصر فضایی دارد و وضعیت مطلوب انعطاف‌پذیری حاکی از چند عملکردی بافت بازار، تنوع (فضایی، اجناس، اصناف و خدمات) و حس تعلق خاطر مراجعان است. طبق نتایج تحقیق بین زمینه‌گرایی و قابلیت‌های فضایی با تاب‌آوری فضایی رابطه معنی‌داری وجود دارد، یعنی هرچه فضای زمینه‌گرا و کاربران فضا در گذر زمان در برابر تحولات، به واسطه پتانسیل ذاتی از توانایی انطباق و سازگاری و راهبردهای تاب‌آوری بالایی متناسب با نیازهای جدید و متغیر برخوردار باشد، میزان تاب‌آوری در سطح

رسیدن به تاب‌آوری و کاهش آسیب‌پذیری در برابر تحولات مؤثر است و این جنبه نوآوری پژوهش محسوب می‌شود. از این رو تاب‌آوری که بیانگر حفظ حیات کالبدی، عملکردی فضا و تداوم آن در طول زمان با حفظ هویت است، به واسطه همخوانی فضا با بستر و برخورداری از توانایی‌های فضا تحقق می‌یابد که به رضایت‌مندی کاربران و پویایی فضا منجر می‌گردد.

تصویر شماره ۷: ارزیابی میزان برخورداری مؤلفه‌های زمینه‌ای از قابلیت‌های فضایی

کالبدی و غیرکالبدی زمینه در طراحی، قدرت و توانایی مقابله فضا در برابر شرایط جدید در طول زمان را ارتقا می‌بخشد.

با توجه به نتایج حاصل از داده‌های پرسشنامه، راهکارهای زیر برای حفظ زمینه‌گرایی و ارتقای توانایی فضا به‌ویژه در زمینه اقلیمی و قابلیت تطبیق‌پذیری فضا و در نتیجه تاب‌آوری فضایی بازار تاریخی تبریز پیشنهاد می‌شود:

- بهبود کیفیت آسایش زیستی که افزایش رضایت کاربران از فضای کالبدی بازار را به همراه خواهد داشت.
- شاخص کردن ورودی‌ها، ایجاد سهولت در مسیرهای حرکتی و پیش‌بینی پارکینگ‌های کافی.
- ایجاد و ارتقای سطح کمیت و کیفیت فضاهای خدماتی و رفاهی با افزایش رضایت کاربران فضا و نیز جذب گروه‌های مختلف سنی، جنسی و جمع‌های خانوادگی و دوستانه با ایجاد فرصت برای ارتباطات انسانی با پویایی بیشتر فضا مرتبط است.
- تشکیل و تقویت انجمن‌های صنفی رسمی و غیررسمی برای تمامی اصناف و افزایش آگاهی، فعالیت و مشارکت آنها در به‌روزرسانی بازار و ایجاد ارتباط نزدیک و تعاملات صمیمی انجمن‌ها با کسبه‌ها و نهادهای دولتی به منظور حل مشکلات.
- عرضه کالاهای متنوع با کیفیت و برندهای گوناگون و با گروه‌بندی‌های متنوع برای انواع سلیقه‌ها.
- افزایش ساعت فعالیت بازار در طول هفته و نیز فعالیت بازار در روزهای تعطیل.
- اتخاذ تدابیری برای حمل‌ونقل و جابه‌جایی کالا در داخل بازار، مانند موکول نمودن به روزها و ساعت‌هایی که مشتری در بازار حضور ندارد که باعث حرکت راحت و روان، درک بهتر زیبایی‌ها و جذابیت‌های محیطی و همچنین رضایت‌مندی می‌شود.

در مجموع تحلیل داده‌ها نشان داد، قابلیت‌های فضایی و سپس مؤلفه‌های زمینه‌ای بیشترین تأثیر را بر تاب‌آوری فضایی دارند و با توجه به این که در تحقیقات پیشین (Kärholm et al., 2014; Erkip Shirani et al., 2017; Erkip and Ozuduro 2015; Dolega et al. 2014) بر بالابودن میزان تاب‌آوری به واسطه ویژگی و قابلیت‌های محیط تأکید داشتند، تحقیق حاضر تأکیدی بر توجه توأم به هر دو عوامل زمینه‌ای و ویژگی‌های فضا است که در

۵. نتیجه‌گیری

فضاهای بلااستفاده و رهاشده در سطح شهرها و اهمیت توجه به دوام فضاها و نقش آنها در پایداری اجتماعی از چالش‌های پیش رو در کلانشهرها محسوب می‌شوند که با آگاهی از نقاط قوت و ضعف می‌توانند در ارتقای پتانسیل‌ها و تاب‌آوری فضاهای معاصر مؤثر واقع شوند. مطالعه حاضر با هدف شناسایی چگونگی تأثیر زمینه‌گرایی و ویژگی‌های فضایی بر تاب‌آوری بازار تاریخی تبریز به‌روشنی میدانی و با استفاده از راهبرد همبستگی انجام گرفت. نتایج بررسی‌ها نشان داد، مؤلفه‌های زمینه‌ای و قابلیت‌های فضایی رابطه معنی‌داری با تاب‌آوری فضایی دارند که مبین اثبات فرضیه تحقیق است. به عبارتی توجه به هریک از مؤلفه‌های زمینه‌ای و توانایی‌های فضا منجر به افزایش تاب‌آوری و تداوم حیات فضا می‌گردد. زمینه‌گرایی فضا اشاره به سازگاری با شرایط اقلیمی، بهره‌گیری از گونه‌های تاریخی و انطباق با خاطرات، تداوم ارزش‌ها و باورهای ایرانی-اسلامی و انسجام و پیوستگی کالبدی دارد؛ قابلیت‌های فضایی نیز از طریق عواملی چون هماهنگی و سازگار شدن، راهبردهای مقابله‌ای و واکنش‌گرا، تغییرپذیری و انعطاف‌پذیری در برابر بحران‌ها و شرایط متغیر تأمین می‌شود که این عوامل نقش بسزایی در افزایش تاب‌آوری دارند. همچنین نتایج حاصل از تحلیل‌ها بیانگر این است که به ترتیب قابلیت‌های فضایی و سپس مؤلفه‌های زمینه‌ای بر تاب‌آوری تأثیر بیشتری دارند و از میان مؤلفه‌ها بیشترین اثرگذاری مربوط به قابلیت تطبیق‌پذیری و زمینه اقلیمی محیطی است. این مهم نشانگر اهمیت قابلیت‌های فضایی در مواجهه با تحولات است که در رسیدن به تاب‌آوری یا به تعبیری تداوم عملکرد و کالبد با حفظ هویت و رضایت‌مندی کاربران و پویایی فضا، در اولویت قرار دارد. نتیجه جالب تحقیق حاضر این است که برای ارتقای تاب‌آوری علاوه بر ویژگی‌ها و توانایی‌های فضا باید به مؤلفه‌های زمینه‌ای نیز توجه گردد. از این رو تأکید بر توجه به ارزش‌های

References:

- Abbasi, Z., Habib, F., & Mokhtabad Amrei, S. M. (2015). Tadvin osul va meyarha-ye edrak-e fazaei dar memari bazaarha-ye tarikhi Iran [Principles and standards of architectural space perception traditional markets]. *Urban Management*, 14(39), 291-316. [in Persian]
- Alavizadeh, S. E., Islami, S. G. R., & Habib, F. (2018). The effect of contextualism of infill structures on the survival of historical context of Iranian traditional Bazaar (Case study: 2nd grade zone of the historical context of the traditional Bazaar of Ardebil). *Journal of Research in Islamic Architecture*, 6(1), 69-85. [in Persian]
- Barata-Salgueiro, T. (2009). Retail planning for cities sustainability-Replacis Final Report.
- Barata-Salgueiro, T., & Erkip, F. (2014). Retail planning and urban resilience. *Cities*, 36, 107-111.
- Bernier, Q., & Meinzen-Dick, R. (2014). Resilience and social capital (Vol. 4). Intl Food Policy Res Inst.
- Birkin, M., Clarke, G., & Clarke, M. P. (2002). Retail geography and intelligent network planning. John Wiley & Sons. Quoted in A. Singleton et al. 2016, 6.
- Borden, I., & Dunster, D. (1995). Architecture and the sites of history: Interpretations of buildings and cities. Butterworth Architecture.
- Brodin, B. C. (1980). Architecture in context: Fitting new buildings with old. (R. Rezazadeh, Trans.). Van Nostrand Reinhold New York. (Tehran: khak Press). [in Persian]
- Cachinho, H. (2014). Consumerscapes and the resilience assessment of urban retail systems. *Cities*, 36, 131-144.
- Capon, D. S. (1999). Architectural Theory – Volume 2: Le Corbusier's Legacy. John Wiley & Sons. Quoted in G. Çizgen 2012,75.
- Carmona, M., Heath, T., Tiesdell, S., & Oc, T. (2010). Public places, urban spaces: the dimensions of urban design. (F. Qaraei; M. Shokouhi; Z. Ahri & I. Salehi, Trans.). Routledge.(Tehran: University of Arts Press). [in Persian]
- Çizgen, G. (2012). Rethinking the role of context and contextualism in architecture and design. Eastern Mediterranean University (EMU)].
- Colburn, L., & Seara, T. (2011). Resilience, vulnerability, adaptive capacity, and social capital. 2nd National Social Indicators Workshop, NOAA Fisheries Service. September,
- Cumming, G. S. (2011a). Spatial resilience in social-ecological systems. Springer Science & Business Media.
- Cumming, G. S. (2011b). Spatial resilience: integrating landscape ecology, resilience, and sustainability. *Landscape ecology*, 26(7), 899-909.
- Cumming, G. S., & Collier, J. (2005). Change and identity in complex systems. *Ecology and society*, 10(1).
- Debertin, D. L., & Goetz, S. J. (2013). Social capital formation in rural, urban and suburban communities. University of Kentucky Staff Paper, 474.
- Dolega, L., & Celińska-Janowicz, D. (2015). Retail resilience: A theoretical framework for understanding town centre dynamics.
- Erkip, F., Kızılgün, Ö., & Akinci, G. M. (2014). Retailers' resilience strategies and their impacts on urban spaces in Turkey. *Cities*, 36, 112-120.
- Findlay, A., & Sparks, L. (2009). Literature review: policies adopted to support a healthy retail sector and retail led regeneration and the impact of retail on the regeneration of town centres and local high streets.
- Ghobadian, V. (2009). Theories and concepts in contemporary western architecture. Cultural Research Office.
- Golkar, K. (2008). Conceptual Evolution of Urban Visual Environment; From Cosmetic Approach Through to Sustainable Approach. *Journal of Environmental Sciences*, 5(4), 95-114. [in Persian]
- ICHHTO. (2009). Handicrafts and Tourism Organization (ICHHTO), 2007. In.
- Jokilehto, J. (1999). A History of Architectural Conversation. LIBERfabrica. Quoted in S. E. Alavizadeh et al. 2018, 72.
- Kärholm, M., Nylund, K., & de la Fuente, P. P. (2014). Spatial resilience and urban planning: Addressing the interdependence of urban retail areas. *Cities*, 36, 121-130.
- Lejano, R. P., & Kan, W.-S. (2015). Seeing urban regeneration through an institutional lens: Toward a new contextualism. *International Journal of Urban Sciences*, 19(3), 257-268.
- Martin, R., & Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of economic geography*, 6(4), 395-437.
- Martin, R. (2012). Regional economic resilience,

- hysteresis and recessionary shocks. *Journal of economic geography*, 12(1), 1-32.
- Masoud, M., & Beigzadeh Shahraki, H. R. (2012). *Infill Buildings in Historical Urban Textures; Principles and Criteria*. Tehran: Azarakhsh Publication. [in Persian]
  - Meiss, P. v. (1990). *Elements of architecture: from form to place*. Routledge. Quoted in M. Masoud & H. R. Beigzadeh Shahraki 2012, 92-93.
  - Nejad Ebrahimi, A., Pour Rahimian, F., & Sahraei Loran, M. (2013). Impacts of urban passages on formation of Iranian bazaars: case study of the historic bazaar of Tabriz. *International Journal of Architectural Research (Archnet IJAR)*, 7(2), 61-75.
  - Nesbitt, K. (2007). *Postmodern Theories in Architecture*. (M. R. Shirazi, Trans.). Tehran: Ney Publication. [in Persian]
  - Nyström, M., & Folke, C. (2001). Spatial resilience of coral reefs. *Ecosystems*, 4(5), 406-417.
  - Ozuduru, B. H., Varol, C., & Ercoskun, O. Y. (2014). Do shopping centers abate the resilience of shopping streets? The co-existence of both shopping venues in Ankara, Turkey. *Cities*, 36, 145-157.
  - Rao, F., & Summers, R. J. (2016). Planning for retail resilience: Comparing Edmonton and Portland. *Cities*, 58, 97-106.
  - Rapoport, A. (1977). *Human aspects of urban form*. Pergamon Press.
  - Rossi, A. (1982). *The Architecture of the City*, trans. Diane Ghirardo and Joan Ockman. Chicago, Illinois: The Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts.
  - Shahizare, s., Karami, I., & Rafieian, M. (2019). Analysis the quality of residence in urban residential complexes through contextual components (Case Study: Ardabil City). *Environmental Studies*, 45(3), 431-451. [in Persian]
  - Shirani, Z., Partovi, P., & behzadfar, m. (2017). Spatial Resilience In Traditional Bazaars; Case study: Esfahan Qeisariye Bazaar. *Journal of Bagh-e Nazar*, 14(52), 49-58. [in Persian]
  - Simmie, J., & Martin, R. (2010). The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge journal of regions, economy and society*, 3(1), 27-43. Quoted in F. Erkip et al. 2014, 113.
  - Singleton, A., Dolega, L., Riddlesden, D., & Longley, P. (2016). Measuring the spatial vulnerability of retail centres to online consumption through a framework of e-resilience. *Geoforum*, 69, 5-18.
  - Speranza, C. I., Wiesmann, U., & Rist, S. (2014). An indicator framework for assessing livelihood resilience in the context of social-ecological dynamics. *Global Environmental Change*, 28, 109-119.
  - Stern, R. A. M. (1983). After modernist movement. *Architect*, 15, 201-205. Quoted in S. Shahizare et al. 2019, 435.
  - Venturi, R., Stierli, M., & Brownlee, D. B. (1977). *Complexity and contradiction in architecture (Vol. 1)*. The Museum of modern art. Quoted in V. Ghobadian 2009, 100.
  - Wrigley, N., & Dolega, L. (2011). Resilience, fragility, and adaptation: new evidence on the performance of UK high streets during global economic crisis and its policy implications. *Environment and Planning A*, 43(10), 2337-2363.
  - Zhou, S., & Zhang, S. (2015). Contextualism and sustainability: a community renewal in old city of Beijing. *Sustainability*, 7(1), 747-766.

نحوه ارجاع به مقاله:

عبدالهی، راحله؛ کرمی، اسلام؛ نژادابراهیمی، احد؛ رحیمی، لیلا (۱۴۰۰)، بررسی اثر زمینه‌گرایی بر تاب‌آوری فضایی در بازار تاریخی تبریز با تمرکز بر قابلیت‌های فضایی، *مطالعات شهری*، 10 (38)، 107-120. doi: 10.34785/J011.2021.718/Jms.2021.133 .http://www.urbstudies.uok.ac.ir/article_61437.html

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

